

Biriukova Diana. The Frame Organisation of Descriptions of Interior in Literary Discourse. The article deals with the frame organisation of descriptions of interior in English literary discourse. Based on the analysis of empirical material the frame model of descriptions of interior is made and its components are elicited. It is established that the process of coding and decoding of the description of an interior can be correlated with the generalized knowledge thematically integrated in object centered frame model which consists of system of propositions. In this model some logic predicates join to one logic subject, which is in the focus of the model. This idea gives to the research innovative character. Results of the research have character of search of methodological investigation of the phenomenon «interior» as composite-speech form of a descriptive genre of discourse, and define extralinguistic data and facts for their further correlation with linguistic data.

Key words: frame model, slot, description, interior, literary discourse.

Стаття надійшла до редколегії
02.04.2014 р.

УДК 811.111:316.276

Василь Бялик

Конфігурація концептуального неопростору мовної дійсності

У статті викладено теоретичне підґрунтя концептуалізації мовного простору. Концептуалізацію тлумачать як понятійну класифікацію і розглядають як живий процес породження смислів, що зближує її із семантикою взагалі та когнітивною семантикою зокрема. Принципи концептуального аналізу ефективні і для когнітивного дослідження англійської лексики, котра складає неологічну мовну картину світу. У результаті проведеного дослідження на основі вищевикладених теоретичних постулатів виокремлено такі мегаконцепти, які конституюють англійську неологічну картину світу і корелюють із її когнітивними категоріями.

Ключові слова: концепт, концептуалізація, мовна картина світу, неологічна картина світу, неопростір, мовна дійсність.

Постановка наукової проблеми та її значення. У лінгвістичній літературі концептуалізацію часто тлумачать як процедуру впровадження онтологічних уявлень у накопичений масив емпіричних даних; як первинну теоретичну форму, яка забезпечує теоретичну організацію матеріалу; як спосіб організації мисленнєвої роботи, що дає змогу, використовуючи фактичний матеріал, розглядати первинні теоретичні концепти і більш складні конструкти, які лежать в основі побудови картини бачення досліджуваного сегмента реальності. В останньому випадку йдеться про вироблення концептуальної схеми (моделі, знакової системи тощо) досліджуваної сфери, яка відображає лише найістотніші сторони цієї сфери, тобто мінімально необхідний набір ознак вихідних концептів-конструктів, що відображає картину навколишньої дійсності.

У лінгвістичних джерелах знаходимо таке визначення: «концептуалізація – один із найважливіших процесів пізнавальної діяльності людини, що полягає в осмисленні інформації, яка надходить до неї, що призводить до утворення концептів, концептуальних структур і всієї концептуальної системи у мозку людини, ... певний “наскрізний” для різних форм пізнання процес структуризації знання: виникнення різних структур репрезентації знань із деяких мінімальних концептуальних одиниць» [3, с. 93]. З іншого боку, концептуалізація – не що інше, як понятійна класифікація [2, с. 97]. Кожний окремий акт, у якому задіяні механізми умовиводів, отримання вивідних даних (інференції) та інші логічні операції концептуалізації – приклад розв’язання проблеми. Очевидно, що процес концептуалізації тісно пов’язаний із процесом категоризації, оскільки вказує на класифікаційну діяльність. Однак ці процеси розрізняють за кінцевим результатом і метою діяльності. Перший спрямований на виокремлення певних мінімальних одиниць людського досвіду, другий – на об’єднання одиниць, які виявляють ту чи ту подібність, у більші розряди [5, с. 4–38].

Мета та завдання статті – окреслити основні шляхи концептуалізації мовної дійсності й екстраполювати базові теоретичні принципи в площину опису базових концептів, які формують англійський неологічний простір.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Концептуалізацію також можна розглядати як живий процес породження смислів. Тоді в завдання дослідника входять з'ясування того, як утворюються нові концепти, як створення нового концепту обмежується вже наявними концептами, як можна пояснити здатність людини постійно поповнювати цю систему. Розв'язання цих проблем пов'язує концептуалізацію із семантикою взагалі та з концептуальною семантикою зокрема: у низці випадків пізнавальний процес є процесом породження й трансформації смислів. Для розуміння сутності цих процесів важливі дослідження, проведені в рамках концептуального аналізу.

Деякі вчені поділяють погляд, згідно з яким частина концептуальної інформації має мовну «прив'язку» через способи її мовного вираження, але частина інформації закріплюється у психіці принципово іншим способом, а саме ментальними репрезентаціями іншого типу – образами, картинками, схемами [4].

Як правило, концепти вивчають на основі сполучуваності, переважно предикативної, рідше атрибутивної, комплементарної. Інколи враховують різноманітні широкі мовні контексти (фольклорні, художні, публіцистичні й ін.) для дослідження концептів. Отже, чимало соціально-політичних, ідеологічних, філософських, культурних, ментальних, міфологічних концептів: «свобода», «справедливість», «істина», «доля», «душа», «дух», «серце», «шлях», «жінка», «чоловік» тощо стали об'єктом вивчення багатьох науковців (роботи Н. Д. Арутюнової, Т. В. Булигіної, С. А. Жаботинської, А. П. Мартинюк, К. В. Рахліної, Т. В. Радзівської, О. Д. Шмельова, Г. М. Яворської та ін.).

І справді, не викликає сумніву той факт, що найважливіші концепти кодуються в мові. Для утворення концептуальної системи потрібно припустити існування деяких вихідних, або первинних концептів, із яких потім розвиваються всі інші [6, с. 102]. Концепти як інтерпретатори смислів увесь час уточнюються. Концепти виступають як неаналізовані сутності тільки на початку своєї появи, але потім, будучи частиною системи, потрапляють під вплив інших. Наприклад, слово «червоний» інтерпретують, з одного боку, як ознаку кольору, а з іншого – членують через указівку на його інтенсивність – червоний, пурпурний, багряний, темно-червоний. Сама можливість інтерпретувати різні концепти в будь-які відношення засвідчує, що і число концептів, і обсяг їхнього змісту постійно піддаються зміні.

Предметом пошуків у когнітивній семантиці часто є концепти, найбільш істотні для побудови всієї концептуальної системи: ті, які організують власне концептуальний простір і виступають головними рубриками його дискретизації. Багато науковців поділяють сьогодні погляд Р. Джекендофа на те, що основними складовими частинами концептуальної системи є концепти, близькі до «семантичних частин мови», – концепти **ОБ'ЄКТА** і його **ЧАСТИН, РУХУ, ДІЙ, МІСЦЯ** або **ПРОСТОРУ, ЧАСУ, ОЗНАКИ** [9; 10]. Він близький і тим ученим, які ведуть мову про примат релевантності граматичних категорій для організації ментального лексикону, і тим, які доводять важливість для устрою та функціонування мови тих концептуальних засад, які маркують розподіл слів за частинами мови, а також передують мові, формуючись як головні концепти сприйняття і членування світу у філогенезі [9; 10, с. 18].

У процесі концептуалізації мовного простору вирішальним чинником є антропоцентричний принцип. Загальновідомо, що антропоцентризм, як одна із властивостей когніції, пов'язаний з усвідомленням людиною себе в центрі світу, причому в кожному конкретний момент часу її позиція визначена конкретним простором. Формування когнітивного досвіду відбувається в поєднанні із практичною, пізнавальною та мовною діяльністю індивіда. Мовець, будучи спостерігачем або учасником події, що розгортається в просторі й часі, здійснює номінацію цієї події. Здатність локалізувати предмети і події в просторі й часі властива не тільки людині, але тією чи іншою мірою всім живим істотам. Однак усвідомлення простору й часу для людини дещо інше, ніж для інших живих істот, оскільки воно не тільки визначає її поведінку, а й пов'язане з усіма мовними категоріями. У цьому розумінні можна говорити про глобальний системоутворювальний характер категорій простору й часу стосовно номінативної діяльності людини з урахуванням при цьому важливості та інших вихідних концептів.

Як відомо, системи понять, які сформовані в нашій свідомості, відіграють визначальну роль в упорядкуванні реальності, яку ми сприймаємо, впливають на способи нашої поведінки у світі та стосунки з іншими людьми. Як складник нашої понятійної системи розглядають концепти, які сфор-

мовані в процесі пізнання світу і несуть інформацію про цей світ. Концепти кореняться безпосередньо в нашому досвіді й визначаються в термінах тих концептуальних сфер, до яких вони належить, за допомогою буквальних мовних виражень. Формування певних структур понять варто розглядати як послідовний, поетапний процес становлення концептуальної структури людини в цілому. Спочатку, вважає Дж. Лакофф, відбувається осмислення людиною її тілесної організації, моторних дій і чуттєвого досвіду взаємодії з фізичними об'єктами навколишнього світу. Надалі повсякденні дії та результати пізнавальної діяльності відповідним чином структуруються в такі концепти: а) просторові орієнтації – верх – низ, ззовні – всередині, близько – далеко, спереду – позаду. Ці орієнтаційні уявлення є наслідком того, що наше тіло має певні властивості й функціонує певним чином у довкіллі; б) онтологічні поняття, що відображають загальні уявлення про категоріальні властивості об'єктів і речовин, на основі яких відбувається їхня ідентифікація (наприклад, Сутність, Вмістилище, Об'єкт тощо); в) структурні поняття, які дають змогу чітко представити внутрішню логіку дій, що повсякденно виробляються (наприклад, прийняття їжі, рух, переміщення об'єктів тощо), і сутність вичленованих у процесі діяльності об'єктів [6; 7].

Зазначимо характерний для західної культури егоцентризм, який виявляється в тому, що суб'єкт, який здійснює пізнавальну діяльність, спостерігач (*observer*) концептуалізує одну сутність – фігуру (*figure*), яка розташована на тлі (*background*) іншої. Виокремлення фігури й тла при сприйнятті дійсності – універсальна властивість когнітивної системи, яка відбувається автоматично. У теорії гештальтів розбіжності тла й фігури розглядають як найбільш просту форму перцептуальної організації [9; 10; 12; 13]. Суть цієї розбіжності полягає в тому, що, сприймаючи будь-яке диференційоване поле одна з її частин інваріантно по-різному чітко виділяється; цю частину називають фігурою, а все інше – тлом, основою фігури. Фігуру подають як таку, що розташована на передньому плані або на основі, яка сприймається як безперервний континуум під фігурою. Розбіжності тла й фігури пояснюють їхніми різними перцептуальними властивостями [1, с. 25].

Обов'язковість розрізнення фігури й тла при будь-якому сприйнятті дає змогу читачам інтерпретувати деякі частини тексту як більш помітні, значущі/релевантні (*salient*), тобто такі, що виступають як фігура стосовно своєї основи – до всього іншого тексту. Систематичні розбіжності між виділеними й фоновими частинами тексту інтерпретують як мовний аналог перцептуальних розбіжностей фігури й тла.

Серед різних методик концептуального аналізу вирізняємо етноцентричну концепцію А. Вежбицької, яка виходить із того, що значення зумовлене ментальністю певного етносу. Кожна мова специфічна, в ній відображено своєрідний національний характер (пор. тезу про національний дух мови у В. Гумбольдта. – Б. В.). Таким чином, способи концептуалізації світу закладені в мові.

Завдання лінгвіста – реконструювати властивості національного характеру через мову. Оскільки різні мови концептуалізують світ по-різному, то через зіставлення мов виявляють відмінні концептуальні структури світу. Однак концептуальні структури не статичні. Вчені виявили, що кожен концепт пов'язаний із деякими іншими концептами, а разом вони утворюють домени, тобто фони, із яких вичленовується концепт. Так, концепт «дуга» сприймається з опорою на уявлення про коло, концепт «гіпотенуза» – з опорою на поняття про трикутник. Відношення між концептом і доменом Р. Ленекер інтерпретує в термінах «профіль» і «база» [10, с. 35]. Він вважає, що семантику можна зображати у вигляді схем, де виділена жирною лінією чи іншим знаком частина буде профілем мовної одиниці, а все інше – її базою. Для *gone* профілем є результативний стан, а все інше (рух, переміщення) – базою [11].

Упорядковане поєднання концептів у свідомості людини становить її концептуальну систему. Ці концепти можуть бути картиноподібні й мовоподібні. Концептосистему, таким чином, не можна зводити до ментального лексикону, тобто системи вербалізованих (ословлених) знань, яку ще називають внутрішнім лексиконом, тезаурусом, мовною пам'яттю [5]. Концептосистема і ментальний лексикон перебувають у відношенні ціле – частина, оскільки концептосистема – це єдиний рівень представлення знань, що поєднує мовну, сенсорну й моторну інформацію [11, с. 75].

Концептосистема не стабільна. Навпаки, вона динамічна, весь час змінюється під впливом постійного процесу пізнання. Водночас варто зазначити: концептосистеми в різних людей не збігаються, що залежить не тільки від їхнього інтелектуального рівня, а й від життєвої практики.

У когнітивній семантиці метафора стала робочим інструментом, методом опису полісемії, її типів, способів переходу від одного значення до іншого. За допомогою метафори відтворюється історія

значень, причин і послідовність їх появи, тобто досліджується діахронічна семантика. Це ще один доказ того, що когнітивна лінгвістика повертається до історико-філологічних, доструктуралістських традицій. Когнітивісти вважають, що діахронічний опис важливий для інтерпретації полісемії в синхронії. Вони принципово не розмежовують закони історичного розвитку мови і їх синхронної будови.

Поняття концепту використовують під час опису семантики мови, тому що значення мовних виражень прирівнюють до концептів, які виражаються в них, або концептуальних структур. Такий погляд і вважається відмітною рисою когнітивного підходу. Із цього погляду дослідження процесу появи й створення нових слів і нових значень, аналіз процедури успадкування значень може надати змогу спостерігати, як концепти (як інтерпретатори смислів) увесь час зазнають подальших модифікацій, як число концептів та обсяг змісту багатьох із них підлягають змінам і від чого залежать ці зміни.

У структурі концептосфери перебуває ядро (когнітивно-пропозиційна структура важливого концепту), приядерна зона (інші лексичні репрезентації важливого концепту, його синоніми тощо) та периферія (асоціативно-образні репрезентації). Ядро і приядерна зона переважно репрезентують універсальне й загальнонаціональне знання, периферія – індивідуальне [8, с. 17].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Очевидно, що жодна наукова парадигма не може претендувати на статус абсолютно правильної і єдино можливої, однак кожна з парадигм – це новий (інший) погляд на таке складне, багатомірне явище, як мова.

Усі ці принципи концептуального аналізу ефективні і для когнітивного дослідження англійської лексики, котра складає неологічну мовну картину світу. У результаті проведеного дослідження на основі викладених вище теоретичних постулатів виокремлено такі мегаконцепти, які конститують англійську неологічну картину світу і корелюють з її когнітивними категоріями, а саме: ІНФОРМАЦІЯ, ЕКОНОМІКА, СУСПІЛЬСТВО, ПРОСТІР, НАРКОТИКИ, ПОЛІТИКА, РЕКЛАМА, ТЕХНІКА, ТЕХНОЛОГІЯ, НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ, ТЕРОРИЗМ, ЗБРОЯ, ВІЙНА, ГЛОБАЛІЗАЦІЯ, РУХ, СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ, ЛЮДИНА, ХАРАКТЕРИСТИКА, СПОСІБ ЖИТТЯ, МІСЦЕ, СПОРТ, РОЗВАГИ, ДОЗВІЛЛЯ, ЇЖА, ОСВІТА, МЕДИЦИНА, АВТОМОБІЛЬ, МІРА, ФОРМА, МАТЕРІЯ, РЕЧОВИНА, ПОВЕДІНКА, ВИХОВАННЯ, МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ, СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС, ПРОЦЕС, ОБ'ЄКТ. Ці мегаконцепти характеризують англійську неоконцептосферу, яка передбачає ієрархічну структуру із поділом на домени та парцели, що засвідчує концептуальну складність англійської неологічної мовної картини світу.

Джерела та література

1. Демьянков В. З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода / В. З. Демьянков // ВЯ. – 1994. – № 4. – С. 17–33.
2. Клике Ф. Пробуждающееся сознание : у истоков человеческого интеллекта / Ф. Клике ; [общ. ред. Б. М. Величевского ; предисл. Б. Ф. Ломова]. – М. : Прогресс, 1983. – 302 с.
3. Краткий словарь когнитивных терминов / [под общ. ред. Е. С. Кубряковой]. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
4. Кубрякова Е. С. Глаголы действия через их когнитивные характеристики / Е. С. Кубрякова // Логический анализ языка: модели действия. – М. : Наука, 1992. – С. 84–90.
5. Кубрякова Е. С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М. : Яз. славян. культуры, 2004. – 560 с.
6. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи : что категории языка говорят нам о мышлении / Дж. Лакофф. – М. : Яз. славян. культуры, 2004. – 792 с.
7. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон. – М. : Эдиториал УРСС, 2004. – 256 с.
8. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учеб. пособие / В. А. Маслова. – [2-е изд.]. – Минск : ТетраСистемс, 2005. – 256 с.
9. Jackendoff R. Conceptual Semantics / Ray Jackendoff // Meaning and Mental Representations / ed. by Umberto Eco, Marco Santambrogio, Patrizia Violi. – Bloomington : Indiana University Press, 1988. – P. 81–98.
10. Jackendoff R. Semantics and cognition / R. Jackendoff. – Cambridge (Mass.). – P. 5–178.
11. Langacker R. Foundations of Cognitive Grammar / R. Langacker. – Stanford, CA. : Stanford Univ. Press, 1987. – Vol. I : theoretical prerequisites. – 516 p.
12. Talmy L. Toward a Cognitive Semantics: Concept Structuring Systems / L. Talmy. – Cambridge : The MIT Press, 2000. – Vol. 1. – 565 p.
13. Talmy L. Toward a Cognitive Semantics : Typology and Process in Concept Structuring / L. Talmy. – Cambridge : The MIT Press, 2003. – Vol. 24. – 95 p.

Бялик Василий. Конфигурация концептуального неопространства языковой действительности. В статье представлено теоретическое основание концептуализации языкового пространства. Концептуализация трактуется как понятийная классификация и рассматривается как живой процесс порождения смыслов, который сближает ее с семантикой вообще и когнитивной семантикой в частности. Принципы концептуального анализа эффективны и для когнитивного исследования английской лексики, которая составляет неологическую картину мира. В результате проведенного исследования, на основе вышеизложенных принципов выделены мета-концепты, составляющие английскую неологическую картину мира и коррелирующие с ее когнитивными категориями.

Ключевые слова: концепт, концептуализация, языковая картина мира, неологическая картина мира, неопространство, языковая действительность.

Bialyk Vasyi. The Configuration of Conceptualization of Neospace of Language Reality. The article presents a theoretical foundation of conceptualization of linguistic reality. Conceptualization is treated as a notional classification and is considered as a live process of sense generation that makes it closer to semantics in general and cognitive semantics in particular. The principles of conceptual analysis are appeared to be effective for the cognitive research of English lexicon constituting neological worldview. As a result of the research performed the metaconcepts have been singled out on the basis of the aforesaid principles that constitute English neological worldview and correlate with its cognitive categories.

Key words: concept, conceptualization, language worldview, neological worldview, neospace, language reality.

Стаття надійшла до редколегії
02.04.2014 р.

УДК 811.111:81'42:821.111(73)

Ольга Дельва

Метафоричні кореляції концепту *ЖИТТЯ* в образному просторі художніх текстів О'Генрі та Дж. Джойса

Дослідження спрямоване на виявлення лінгвокогнітивних механізмів концептуалізації образного простору художніх текстів О'Генрі та Дж. Джойса. Особливу увагу приділено опису шляхів трансформації царини джерела концептуальних метафор, об'єднаних спільним референтом – концептом ЖИТТЯ. У статті запропоновано методику виведення формально-логічних та ймовірно-індуктивних корелятивів концепту ЖИТТЯ через інференційний аналіз смислів, вилучених за допомогою лінгвокогнітивних операцій (конкретизації, спеціалізації, модифікації) та процедур (розширення, узагальнення, зіткнення, компресії), і декодування інформації, ускладненої додатковими імлікаціями.

Ключові слова: словесний образ, концепт, лінгвокогнітивні механізми, дейктичні та референційні елементи, інференційний аналіз.

Актуальність дослідження визначається, по-перше, антропоцентричною спрямованістю сучасної когнітивістики, її скерованістю на вивчення когнітивних здібностей людини, їх взаємозв'язків та взаємодій, по-друге, доміантною позицією концепту ЖИТТЯ в концептосфері будь-якого народу. Контрастивне дослідження метафоричних корелятивів концепту ЖИТТЯ через виявлення лінгвокогнітивних механізмів його образного втілення у словесній тканині художніх текстів О'Генрі та Дж. Джойса дасть змогу виявити специфічні особливості осмислення життя американського й ірландського народів останньої чверті ХІХ ст. та ціннісні орієнтири письменників.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Поняття «образ» завжди перебувало в центрі когнітивних досліджень семантики художнього тексту. За останнє десятиріччя на перший план було винесено такі питання, як особливості тропейчних засобів вираження словесних образів (О. С. Маріна, Н. В. Ярова), символіка образів (Т. Ю. Горчак), гендерна специфіка (А. О. Колесова) й ін. Значущість нашого дослідження полягає у виявленні лінгвокогнітивної специфіки образного простору через залучення інференційного аналізу як засобу логічного виведення нового смислу.